
Rákos Loránt:

Az istenes költészet biblikus merítése és társadalmi küldetése

*Abstract: The biblical immersion and social mission of divine poetry
Poetry is the art form that captures the most sophisticated resonances
of humanity's emotional landscape. Not only does poetry transcends
the communication of feelings and thoughts in philosophical ways,
but it also lets the world know through artistic manifestations that
human is a masterpiece created independently of themselves, capable
of seizing fleeting divine moments to create a pathway to their God.
The most noble pursuit within this art is the divine poetry.*

Keywords: divine poetry, lyrics, jeremiads, sin, repentance

*Absztrakt: Az istenes költészet biblikus merítése és társadalmi
küldetése*

*A költészet az emberiség érzésvilágának a legkifinomultabb
rezzenéseit megörökítő alkotómunka. Nem csupán filozofikus
módszerekkel közelíti meg az érzés- és gondolatközlést, hanem
művészeti kifejezésmóddal is tudatja a világgal azt, hogy az ember
egy önmagától függetlenül megteremtett remekmű, aki alkalmas
arra, hogy bizonyos, a világba teremtett kies pillanatok megragadásán
keresztül folyosót nyisson Teremtőjéhez. Ennek legrangosabb
vállalkozása pedig az istenes költészet.*

Kulcsszavak: istenes költészet, líra, jeremiádok, bűn, bűnbánat

A költészet az emberiség érzésvilágának a legkifinomultabb rezzenéseit megörökítő alkotómunka, amely nem csupán filozofikus módszerekkel közelíti meg az érzés- és gondolatközlést, hanem művészeti kifejezésmóddal is tudatja a világgal azt, hogy az ember egy önmagától függetlenül megteremtett remekmű, aki alkalmas arra, hogy bizonyos, a világba teremtett tökélyek megragadásán keresztül folyosót

nyisson Teremtőjéhez. Amikor istenes költészetről beszélünk, akkor éppen az embernek azt az elkendőzhetetlen vágyát igyekszünk megfogni az írott művészet térfelén, amely a Teremtő és teremtet közötti viszonyban szinte olthatatlanul odavezeti az embert – minden önmagán túli örömteli vagy boldog pillanataért – Istenhez. Tehát elmondhatjuk, hogy az istenes költészet nem a költő egy-egy magával ragadó költői tárgy általi megihletettségéből születik – mondhatnánk úgy is, hogy Isten nem a költészet célzatai között szerepel, mert neki inkább a költészet hivatkozásai közt van a helye –, hiszen a költők költeményeikben Istent minden esetben a megmagyarázhatatlan, ennél fogva pedig elfogadható bekövetkezések végső meghatározójaként keresik meg.

Ha csak a protestáns istenes költészetet vesszük alapul, akkor mindenképpen a XVI. századi jeremiádokat kell megemlítenünk, amik Jeremiás próféta siralmainak parafrázisos megjelenéseiként a magyar és a zsidó nép isteni kiválasztottságának egyenrangra emelésével okot szolgáltatnak a magyar nemzetnek is ahhoz a hithez, hogy a pogányság (tátár, török), valamint a Habsburgok általi üldözöttség és az alapvetően új vallási szellem, a reformáció emelt ívű tovahaladása azért van korlátozva, sőt, üldözve, mert a nép önhitűen eltért Istentől. Ugyanis csak Isten-hitűen lehet nemzeti-társadalmi és nemzeti vallási úton célba érkezés; Istent tagadóan pedig csak egyhelyben bolyongás, a tétovázásnál is rosszabb lelki-szellemi posványosodás lehet egy nép része. Legjellemzőbb jeremiádos hangnem Szalárdi János XVII. századi magyar történetében jelentkezik, de mintegy irodalmi atavizmus Petőfi Sándornak a magyar szabadság okozatosságát kereső lírájában is megtalálható.¹ A leginkább XVII. és XVIII. századi kéziratos könyvekben fennmaradt jeremiádok elsősorban nem az össznemzeti kesergés megszólaltatására születtek – még ha első olvasásra ez is jön át belőlük: *„Keserves szívvvel Magyarországba mondhatjuk magunkról / Az nagy siralmat kit Jeremiás régen irt zsidókról...”* (a Hofgreff-gyűjteményben található jeremiád Tiszahátról

¹ Ujvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon, Magyar Zsidó Lexikon, Budapest 1929, 409.

ismert népiesített dallamváltozata)² –, hanem a gondolati mélységbe vetés lírai módszerével az átgondolt újra építkezés életesélyét, hazafias lendületét kívánják elültetni a nemzet fiaiban. Az, hogy ezeknek a költeményeknek a szerzői szinte minden esetben ismeretlenek – a bibliai könyveknek Istentől származó igei rangját jelző párhuzam nyomán –, az Istenhez származtatott emberi üzenet hitelét támasztja alá. Ez azt jelenti, hogy a jeremiádok szerzői nem Istentől akartak valami új hírt a magyar nemzethez eljuttatni, hanem a nemzeti szintű poétikus pulpitusról kívántak megfogalmazni egy az Úr figyelmét felhívó segélyüzenetet, és azt az égi végtelenségbe továbbítani. A XVI. századi istenes magyar líra tekintetében ez egy hétköznapi feladatként volt a költőkre testálva, így aztán abban a korban nem mondhatjuk azt, hogy az istenes költészet egy elkülönült oldalága volt a poézisnek, hanem alapvetően fő megbízatása, amely küldetés aztán voltaképpen beszívárgott az istenes líra további áramába is. „*O mint keseregnek most a keresztyének, / Nincsen őnekiek semmi békességek, / Mert elhatalmaztak a sok hitetlenek*”, írja a sokat üldözött legtudósabb magyar reformátor, Szegedi Kis István *Az anyaszentegyháznak siralmas panaszkodása a Krisztus előtt; az ő ellenségeinek ellene* című versében jeremiádos zokogással. A jeremiádos korhang ugyanakkor csak akképpen értelmezhető és fogható fel, ha a benne lejegyzett gondterheltségben nem csupán a mocsáros menthetetlen süllyedés állapotát látjuk, hanem – és erről a szerzők szinte minden esetben gondoskodtak – a dübörögtető hangvétel mélységétől türelmesen haladva kitartunk e művek olvasásában, mígnem elérkezünk a felmentést előre hívó és reménylő – és efelől mindenki mást is biztató – szabadulás-várásig, a Krisztusban megélhető mentesülésig: „*Ótalmazd híveidet kik téged felmagasztalnak, / És csak te benned bíznak minden nyavalyájokban, / Hogy az hitetlen népek megismerjék hatalmasságodat, / Hogy az te híveid örökké tiszteljenek*” (Szegedi Kis István: *Hogy az Úristen az ő híveit minden gonosztól megóttalmazza az ő nevének dicsőségejért*).

² Szilády Áron (szerk.): XVI. századbeli magyar költők művei 6. kötet 1545-1559 – Régi magyar költők tára 7. (Budapest, 1896)

Az istenes költészet reneszánszát, illetve felekezeten kívüliségét Balassi Bálint fejleszti ki. A protestánsnak született, aztán katolikusnak áttért költő nem vállalja fel a dogmatikus vallásos költészet kihívásait (a felekezeti hovatartozására leginkább csak a strófaiban idézett kanonikus Biblia szavaiból tudunk következtetni). A XXI. századból értelmezve ezt csak úgy nyugtázhathatjuk, hogy jól is tette, mivel ezáltal egy fenséges csokrát nyújtja számunkra lírájában az egyéniesített, azaz az egyén hite által megélt kapcsolatból fakadó istenes költészetnek. Ahogy a jeremiádokban, és pl. Szegedi Kis István-nál a közösségi, vagyis nemzeti szintű közös nevezőre hozott a költészeti irányultságnak üzenetvilága, úgy Balassinál e magas színtről visszajut ugyanaz az üzenet személyesen az ember szívéhez. Ez szépen kifejezésre jut a költő részéről éppen a saját nevére címzett versében: „*Alázatos szívvel, Uram, téged kérlek, / Ellenem felemelt kezeidet tarts meg, / Szent Isten, könnyíts meg, / Irgalmasságod is énhozzám mutasd meg!*” (Balassi Bálint nevére, melyben könyörög bűne bocsánatáért, és hálákat is ad, hogy Istenhez való megtérése által kedvet lelt Istennél; s azáltal megszabadult az örök kárhozattól). Balassi nem vonja kétségbe – sőt, ezt ismeri és ismerteti fel –, hogy az út nehéz Istenhez, hiszen a bűn óriási különbséget generál kettőjük közt és a népe között is, hiszen a közösségi eltávolodás Istentől valójában az egyének bűneinek köszönhető; így aztán ennek a szakadéknak az áthidalásra csak egyetlen mód létezik, az pedig a bűnbánat, az alázatos visszatérés Istenhez, mint ahogyan azt először az elődök tették meg, minek következtében lépésüknek felvirágzás, építkezés lett a hozadéka. A bűnre nincs mentség, a bűnt nem lehet sem szépíteni, sem elbagatellizálni, a bűn az emberi élet ténye, amelyre metódus e világban nem található, a bűnnel bármi pozitívat kezdeni csak is Istennél lehetséges. Istennél a bűnt pedig meg kell vallani, meg kell bánni és passzívvá kell tenni. Csak erre jöhet megváltó válasz a krisztusi Ég felől. Így ír erről az istenes költészetének fenomenójában: „*Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg, / Kinek érdeméért most is szükségemet teljesíts meg! (...) Irgalmad nagysága, nem vétkekm rútsága feljebb való, / Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló*” (Adj már csendességet...).

Balassi Bálint istenes költészete magába foglalja azt az érzékeny-képességet, amelyre személyes meggyőződésből van szükség ahhoz, hogy Istennek az életre gyakorolt hatását az egyén meg tudja élni és fel tudja fogni. A Balassi-féle szerelmi líra áthatottsága Isten lelki dimenziójával pontosan ezt tükrözi; azt, hogy Isten ott van jelen az ember legszemélyesebb és legintimebb világában is. Nem elégséges, hát, arra keresni a választ, hogy miért vagyunk egy-egy helyzetben úgy, ahogy, hanem az egyénnek kell előbb kimondania – mintegy megvallania – azt, hogy én mit követtem el ahhoz, hogy az emberiség ilyen helyeztebe került.

A magyar líra istenes költészetében fejlődés fedezhető fel. Ennek egyik elengedhetetlen állomását a nemzeti költészeti oltár felépítője, Kölcsey Ferenc alkotta meg az összmagyarság időn, téren és eszmén felül emelt ódájával, a *Hymnus*-al, *A magyar nép zivataros századaiból* megírásával. A Kölcsey-féle istenesség talán a magyar istenes líra szegletkövének is tekinthető, amely mintegy teljessé zárta azt a kereket, amelyen belül az előbb említett fejlődés végbe mehet. A „fejlődés” kifejezés alatt azonban nem minden esetben emelkedést kell értenünk, hiszen egy olyan lírai szegmensről van szó, amely lényegében a megélt hithez, a közösségi vallásos érzülethez és a kor ideológiai toleranciájához igazodik, ezért, hát, vannak az irodalmi időskálán olyan időegységek, amikor az istenes költészet emelkedés nélkül fejlődik; sőt, olyan is akad, amikor egy szerzőnél az ars poeticáján belül változik e költészeti ág irányultsága. Talán erre egyik legjobb példa Tóth Árpádnak a Nyugat hasábjain 1919-ben megjelent *Az új isten* című, a leninista vörös istenbe bizalmat fektető verse, amelynek soraiban a költő mégis csak a bizonytalan elkötelezettségét visszatükröző kis i-vel írott „isten” szó kellő nyitottságot, kellő löketet ad számára – meggyőződése során – ahhoz, hogy élete alkonyán, 1928-ban eljusson az igaz Isten színe elé, megírva az *Isten oltó-kése* című fergeteges hitvallású költeményét. Igen, ez egy egyszerű példája annak, hogy az istenes költészet alkotómunkája végsősorban a költők megérett végleitei és a falig görgetett belátásait hagyományozza az utókorra.

Ehhez az állapothoz olykor a halál küszöbéig kell megérkezni, olykor pedig az életküszöbök leszámolásával – mintegy lépcsőt épít-

ve általuk –, lehet eljutni az Istennel való találkozásig. A modern magyar líra alkotmányozója, Ady Endre új spirituális dimenzióját adja az istenes költészetnek. Azt tudjuk, hogy kifejezetten nagy hatással volt rá Balassi Bálint, ám túllépve mesterén Ady Istent költészete szimbólumává avanszálja, amely által egy kifejezetten bonyolult – csak ún. transzcendentális szintézissel megérthető – részét alkotja meg a lírájának. Ezt azt jelenti, hogy Ady Istent beépíti költészete jellegébe és minden olyan kérdést, amely önmaga számára is nehezen megválaszolható, illetve értelmezhető, Isten elé sorakoztatja fel. Ady az istennélküliségben éli meg az élet értelemhiányát. Két teherrel küzd az életében: egyrészt azzal, hogy azzá lett, ami nem akart lenni – beteg zseni –; másrészt pedig, hogy nem lett azzá, amivé lenni akart, mindent átalakító „lángelme-prófétává”. Ady már azzal is megelégszik, ha Isten csak álmoként van jelen az életében, mert már ez is változásokra serkenti őt, hiszen benne végső célra talált: halni ahhoz, aki a halálból is fel tud serkenteni (Ef 5,14):³ *„Vele szeretnék találkozni, / Az álmmal, nagy, bolond hitben / S csak ennyit szólni: Isten, Isten / S újból imádkozni”* (Álmom: az Isten). Ady önmagát mélypontnak látja, aki alkot, és prófétai útmutatás deklarálójának érzi ugyan magát, de mindeközben érzi és tapasztalja, hogy aki pódiumra áll, azt éri a legtöbb, összezúzó kő, így hát sokszor a csalódást, az értelmetlenséget, az emberi sajátosságnak tekinthető összetörtséget kell átélnie. Mi más lehet ilyenkor a számkivetett – a kor gondolkodásmódjában helyét nem lelő – ember? Istennél, az abszolút értelemnél keres megértést és menedéket. Mint ahogyan *A Sion-hegy* alatt című, az istenes költészet egyik csúcs-versében is vall erről: *„Halottan visszajöttem Hozzád / Én, az életben kárhozott”*; vagy ahogyan ennek üzenetét Hegedűs Loránt kibontja: *„az Istent régen elhagyó ember elhagyatottan talál vissza elhagyott Istenéhez”*.⁴

Ady kétségkívül egy áttörést hozott a magyar istenes költészetbe: a Balassi-féle visszatalálás teológiáját építette be a modern istenes köl-

³ Hegedűs Loránt: *A költő-vátesz Ady*, Károli Egyetemi Kiadó, Budapest 2008, 379.

⁴ Hegedűs Loránt: *A költő-vátesz Ady*, Károli Egyetemi Kiadó, Budapest 2008, 228.

tészet tartópillérei közé. Ezzel előkészítette a következő fokozatot, miszerint a költői kommunikáció Istennel elérje a nemes áldozatszerű odaszánás szféráját. Ennek a megrendítő tudatosítását a két világégés borzalmai lobbantották fel a költőkben, és arra indították őket, hogy egy nyájas, egy megkerülhetetlen, egy fenomenális hangvétellel forduljanak oda Istenhez. A poeta doctus Babits Mihály immár nem géniuszként, hanem tudósként veti papírra azokat a gondolatokat, amelyek egy erős összefogásban érvényesülő prófétaságra hívják az értelmiségi szószólókat annak érdekében, hogy megmentsek az Istentől kapott civilizációt. Itt már kevés az emberi okoskodás, hiszen mindenki láthatta, hogy mire képes az örület határain egyensúlyozó emberi ész: halált, rombolást, kegyetlenséget, történelmi visszaesést produkál. Itt már zsoltárra van szükség, hogy az Ég terében meghajlítva eljusson mindenkihez, hogy „Az Úristen őriz engem / mert az ő zászlóját zengem. / Ő az Áldás, Ő a Béke / nem a harcok istensége. / Ő nem az a véres Isten: / az a véres Isten nincsen. / Kard ha csörren, vér ha csobban, / csak az ember vétkes abban” (Zsoltár gyermekhangra).

Babits jól tette, hogy ilyen rangra emelte az istenes költészetet, mert a kommunista-istentelen időszak lélektikkasztása teljesen kiapasztotta volna az abból fakadó spirituális forrásokat, ha a végtelenség üzenet már nem lett volna beépülve a magyar nemzeti irodalomtörténetbe. De jött a költők újabb sora – József Attila, Pilinszky János, Mécs László, Füle Lajos, Túrmezei Erzsébet, Kányádi Sándor, stb. –, akik fogékonyak voltak a magyar istenes költészet Égbe küldött hullámainra, és újból befogták őket; s újra alkottak, majd tovább adták az üzenetet. Ma egy újabb egyedi korszakát éljük meg az istenes költészetnek. Ma nem az elnyomás, nem az üldözés, nem az istentelenség ideologizálása építi kordonjait a költészet eme léleksimogató ágának, hanem az istennélküliség szabadságjognak nevezett fanatizmusa. Azaz, az istenes költészet egy új megbízatást kapott az örökkévalóságból, méghozzá azt, hogy újból fogalmazza meg Isten kilétét az emberiségnek a költészet bölcséletén keresztül. A költők nem prédikálnak, a költők érzéseket tartósítanak arra várva, hogy valaki a sorokban megtalálja a saját, felmelegített érzését, melyen keresztül kötődni tud aztán a magához ölelni váró Istenhez. Mert Isten az em-

berre vár, és közben – miként Lackfi János is írja a *Türelmes magvető az Isten* című költeményében –: „*Türelmes magvető az Isten, szemmel tart / engem, kisdéd földdarabot, és jó marok / maggal megszór, hadd szójjon, hadd nőjön, / hadd serkenjen!*”; hogy az ember tényleg oka és megbecsült értelme tudjon lenni az Istenre való várakozásnak.